

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

У статті здійснено аналітичний огляд теоретико-методологічних літературних джерел із проблеми національно-патріотичного виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку. Автори роблять акцент на психологічних аспектах корекційно-виховної роботи за даним напрямом, а саме досліджують вплив особливостей спілкування, взаємодії з колективом і родиною, соціальних психологічних настанов на процес формування патріотичних цінностей і почуттів дітей. Зважаючи на особливості спілкування учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку, розглянуто такі етапи національно-патріотичного виховання через організацію спілкування у спеціальному загальноосвітньому закладі: планування змісту спілкування; орієнтування в особистісних якостях та індивідуальних особливостях дитини, визначення наявних знань за обраною темою; формування в учнів мотиваційної потреби у спілкуванні, націленість на опанування нових знань, їх збагачення і закріплення; орієнтування в цілях спілкування, моделювання етичних ситуацій; постійне керування і коректування спрямувань і методів спілкування. Під час дослідження закономірностей виховного процесу, основи якого становить формування особистості в колективі та через колектив, автори наводять обґрунтування необхідності підкорення особистих інтересів дітей з інтелектуальними порушеннями суспільним, доцільність їхньої участі в товариській співпраці, виховання готовності розуміти й допомагати іншим як важливих передумов становлення патріотичної свідомості. У результаті проведеного аналізу третього психологічного аспекту в національно-патріотичному вихованні – соціальних психологічних настанов учнів з інтелектуальними порушеннями початкових класів – обґрунтовано необхідність і шляхи формування навколо них правового середовища. Перспективність подальших наукових пошуків за даною проблематикою автори вбачають у розробленні діагностичного інструментарію для виявлення рівня патріотичної культури дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку, а також розробленні методичних рекомендацій із метою формування в них національно-патріотичної свідомості.

Ключові слова: виховання в колективі, діти з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку, національно-патріотичне виховання, патріотична свідомість, правове середовище, соціальна психологічна настанова, виховання через спілкування.

Сучасна система освіти в Україні перейшла на новий етап свого розвитку, пов'язаний із переосмисленням менталітету суспільства й особистості, зміною ціннісних орієнтирів не лише в дітей, але й у дорослого покоління. Разом зі сталими українськими традиціями в культурі нашого народу починають панувати західні цінності, пов'язані з розширенням і вдосконаленням сфери буття людини, які, з одного боку, популяризують такі явища, як демократія та толерантність, але, з іншого боку, несуть негативні тенденції, властиві споживацьким потребам суспільства.

Як зазначають вітчизняні й зарубіжні дослідники в галузі патріотичного виховання О. Базилевська, В. Кульчицький, Ю. Руденко, С. Ewert, С. McDermid та інші, діти через несформованість їхньої світоглядної позиції і, іноді, відсутність традиційної підтримки родини найбільше підлягають негативним впливам – інтернету та несприятливому соціальному середовищу. У зв'язку із цим одним із пріоритетних напрямів виховної роботи в загальноосвітніх закладах виступає патріотичне виховання, засноване на системі базових національних цінностей і сучасному національному виховному ідеалі, спрямоване на формування моральної та вихованої особистості громадянина України (І. Бех, О. Вишневський, Т. Герасимів, Л. Добровольська, К. Чорна й інші). Актуальною та практично значущою проблема патріотичного виховання постає і для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

Результати досліджень теоретико-методологічних і прикладних аспектів проблеми національно-патріотичного виховання учнів у системі спеціальної освіти мають велике значення для позитивної соціалізації, формування мотиваційної сфери, а також розвитку особистісного потенціалу даної категорії дітей. Здобутки вітчизняних дослідників А. Белкіна, М. Буфетова, О. Вержиховської, А. Висоцької, І. Єременка, Н. Кравець, В. Мачіхіної підтверджують, що становлення особистості дитини з порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою залежить від відновлення та стійкого функціонування системи корекційного виховання й моральних орієнтирів, що формують життєві громадянські цінності дітей, їхній патріотизм. У даному процесі пріоритетну роль відіграють психічна активність, особистісна спрямованість, потреби та цінності самих дітей (В. Мерлін, К. Платонов, А. Реан та інші). Водночас у сучасних наукових працях не знаходимо вичерпної інформації щодо ролі психологічних чинників у національно-патріотичному вихованні дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

Мета статті – висвітлення результатів дослідження проблеми визначення ролі психологічних аспектів у процесі національно-патріотичного виховання учнів молодших класів із порушеннями інтелектуального розвитку.

У вітчизняній педагогічній літературі представлені різні трактування поняття “національно-патріотичне виховання”. В обґрунтування концепції національно-патріотичного виховання в Україні Міністерство освіти

і науки України (далі – МОН) вказує на необхідність формування в молодого покоління патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [9].

Національно-патріотичне виховання в жодному разі не варто розглядати як окремий напрям корекційно-педагогічної роботи у спеціальній загальноосвітній школі – воно відбувається в системі із соціальним, моральним, естетичним, сімейним та іншими видами виховання.

Реалізація завдань патріотичного виховання повинна відбуватися з урахуванням таких психологічних особливостей учнів початкової школи з порушеннями інтелектуального розвитку, як: особливості спілкування, особливості взаємодії з колективом і родиною, соціальні психологічні настанови.

Серед значущих особливостей спілкування дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту варто відзначити:

- часті випадки демонстрування негативних проявів поведінки (негативізм, агресія, небажання співпрацювати з дорослим), що є наслідком невпевненості в собі, підвищеної емоційної лабільності, вікової нестабільності;

- прояви інфантилізму, недостатню довільність поведінки, підвищену навіюваність, споживче ставлення до оточення [10].

Коли говоримо про спілкування як психологічний аспект національно-патріотичного виховання у спеціальній початковій школі, варто відзначити, що його роль полягає у формуванні в дітей патріотичних почуттів і прагнень відповідати сучасному національному виховному ідеалу [7]. Специфіка спілкування в освітньо-виховному процесі проявляється в зорієнтованості на розв'язання педагогічних завдань у процесі прямого контакту між учителем і учнями, а також під час формування в останніх знань, цінностей і особистісних якостей.

Зважаючи на особливості мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту, а також зазначену вище специфіку їх спілкування з оточенням, перш ніж використовувати даний психологічний аспект у формуванні громадянської позиції особистості, варто звернути увагу на такі показники: наскільки дитина зацікавлена участю у спілкуванні, які емоції проявляє до співрозмовника, як реагує на ініціативні акти (привернення уваги), її настрої, слова, дії [5].

Отже, під час формування національно-патріотичних знань і почуттів у дитини з порушеннями інтелекту треба:

- обмежувати інформацію, що передається, максимально лаконічним практично значущим змістом, спиратися на життєвий досвід учнів;

- використовувати доречні й виразні засоби невербальної комунікації (жести, інтонацію, міміку);

- емоційно забарвлювати процес спілкування – проявляти тактовність та емпатію до дитини, зацікавленість й взаємодії з нею;

- бути прикладом носія громадянської позиції – мати відповідні риси особистості, рівень культури, використовувати власний життєвий досвід.

Особливо важливо відзначити, що у процесі виховання в дитини почуття патріотизму насамперед необхідно бачити й визнавати її унікальність, індивідуальність, потреби, схильності, проявляти доброзичливе ставлення навіть тоді, коли вона помиляється чи робить погано [2].

Технологія використання педагогічного спілкування з метою національно-патріотичного виховання учнів початкових класів спеціальної загальноосвітньої школи передбачає дотримання таких етапів: планування змісту спілкування з урахуванням календарного плану корекційно-виховної роботи; орієнтування в особистісних якостях та індивідуальних особливостях дитини, визначення наявних знань за обраною темою; формування в учня мотиваційної потреби у спілкуванні (бути громадянином України, приносити користь своєму народу, захищати інших і проявляти турботу, отримувати допомогу від інших), націленість на опанування знань, їх збагачення і закріплення; орієнтування в цілях спілкування, моделювання етичних ситуацій; постійне керування і коректування спрямувань і методів спілкування.

Спілкування з іншими людьми дає зразок поведінки, який наслідують діти. Під час формування патріотичних цінностей і почуттів важливо проаналізувати коло спілкування дитини, оскільки промахи на цьому етапі можуть чинити серйозний негативний вплив на її подальше життя.

Значуща у патріотичному вихованні через спілкування особистість учителя, оскільки учні початкових класів сприймають його слова як істину. Діти з порушеннями інтелекту на інтуїтивному рівні відчувають емоції дорослого, якщо вчитель намагається нав'язати їм те, у що сам не вірить, то ефекту від виховної роботи не буде [6].

Патріотичне виховання неможливе без виникнення взаємин дитини з дорослими й однолітками. У цьому проявляється закономірність виховного процесу, підґрунтя якого становить формування особистості в колективі та через колектив. Підкорення особистих інтересів суспільним, товариська співпраця, готовність зрозуміти й допомогти – важливі передумови формування патріотичної свідомості [3]. Справжній патріотизм передбачає єдність базових цінностей і орієнтацій спільноти, зрозумілість та визначеність колективної цілі.

Для дітей надзвичайно важливо брати участь у загальношкільній справі – прибиранні й озеленінні території, вітанні ветеранів, охороні порядку, що зближує їх з освітнім закладом, рідним містом, країною [1].

Велику роль у патріотичному вихованні учнів відіграє колективна участь у патріотичних святах – Дні Соборності України, Дні Державного Герба, Дні пам'яті та примирення, Дні перемоги над нацизмом тощо. Актуальні колективні ігри з використанням національно-патріотичної атрибутики (національна символіка, костюми, страви тощо) [4].

У класній кімнаті доцільно буде розмістити національні атрибути – прапор, герб, календар визначних подій, виготовлення якого, до речі, можна перетворити на справжнє колективне дослідження.

Під соціальною психологічною настановою дитини розуміємо стан особистості, сформований на основі досвіду, готовність реагувати на передбачувані об'єкти і ситуації, вибірково активність, спрямовану на задоволення соціальних потреб [8]. Важливим етапом для розвитку соціально-патріотичних усвідомлень учнів із порушеннями інтелекту є створення навколо них правового середовища вже в початковій школі:

- розуміння дітьми своїх прав і обов'язків (важливо, що вони не просто були обговорені, але й усвідомлені, емоційно близькі учням);
- участь учнів у житті класу: спільне розроблення правил та законів поведінки;
- активна участь дітей у шкільних заходах, чергування, виконання відповідальних громадських доручень;
- урегулювання конфліктів у класі на основі уявлень про справедливість (діти повинні робити висновки, розуміти різні варіанти розвитку подій);
- застосування засад гуманного підходу до формування особистості дитини;
- робота над дисципліною, формування почуття порядку;
- формування поважного ставлення до рідної мови, збагачення словникового запасу.

Висновки. Упровадження в систему національно-патріотичного виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодших класів вищезрозглянутих психологічних аспектів – багатогранне і складане завдання, що вимагає відповідального ставлення до нього з боку педагогів та батьків. Заклад освіти виступає найважливішим інститутом у розвитку патріотичного світогляду сучасної людини, має сприяти консолідації всього суспільства, стати чинником духовного, політичного й економічного відродження України.

Перспективи подальших досліджень за даною тематикою, на наш погляд, полягають у розробленні діагностичного інструментарію для виявлення рівня патріотичної культури в дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту, а також розробленні методичних рекомендацій із метою формування в них національно-патріотичної свідомості.

Використана література:

1. Базилевська О. Формування громадянської культури та національної свідомості в учнів з особливими освітніми потребами шляхом упровадження петриківського розпису в позаурочній роботі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 2. С. 59–66.
2. Висоцька А. Основні завдання, форми і методи громадянського виховання учнів спеціальних шкіл-інтернатів. *Дефектологія*. 2005. № 3. С. 29–34.
3. Герасимів Т., Ряшко В. Актуальні проблеми національно-патріотичного виховання в сучасному українському суспільстві: навчальний посібник. Нац. ун-т "Львів. політехніка", Навч.-наук. ін-т права та психології. Львів: Растр-7, 2020. 235 с.
4. Климчук Т. Формування духовних цінностей українського патріота в учнів з інтелектуальними порушеннями в позаурочний час. *Житомирщина педагогічна*: електронний науково-методичний журнал. 2020. № 1 (17). URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2020/03/17_%d0%9a%d0%bb%d0%b8%d0%bc%d1%87%d1%83%d0%ba_%d0%a2%d0%9c_97_..2020.pdf (дата звернення: 12.12.2021).
5. Кравець Н. Виховання в учнів з порушеннями інтелекту культури людських взаємин на уроках читання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: збірник наукових праць. Київ: Університет "Україна", 2008. С. 246–255.
6. Кравець Н. Творчий розвиток учнів з особливими освітніми потребами як один із шляхів їх соціалізації. *Topical issues of social pedagogy: Collective monograph*. CARICOM, Barbados, 2017. P. 99.
7. Лазарева С., Михайлова Л. Система національно-патріотичного виховання в діяльності закладу загальної середньої освіти (з досвіду роботи Сватівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 6 Сватівської районної ради Луганської області): методичний посібник / за заг. ред. Л. Михайлової. Харків, 2019. 129 с.
8. Леухіна Т. Національно-патріотичне виховання в початковій школі. *Національно-патріотичне виховання молодших школярів – пріоритетний напрям діяльності педагогів*: навчально-методичний посібник. Черкас и: Видавництво комунального навчального закладу "Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради", 2016. 140 с.
9. Національно-патріотичне виховання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-pravditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya> (дата звернення: 12.12.2021).
10. Проскурняк О. Особливості набуття досвіду спілкування в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 2 (20). С. 65–70.
11. Fukuoka K., Takita-Ishii S. Teaching how to love your country in schools?: a study of Japanese youth narratives on patriotic education. *National Identities*. DOI: 10.1080/14608944.2021.1931084.
12. McDermid C. Informal patriotic education in Poland: Homeland, history and citizenship in patriotic books for children. *London Review of Education*. 2020. № 18 (1) P. 65–80. DOI: 10.18546/LRE.18.1.05.

References:

1. Bazylevska O. (2016). Formuvannya hromadianskoi kultury ta natsionalnoi svidomosti v uchniv z osoblyvymy osvitynymi potrebamy shliakhom uprovdzhennia petrykivskoho rozplysu v pozaurochnii roboti [Formation of civic culture and national consciousness in pupils with special educational needs through the introduction of Petrykivka painting in extracurricular activities]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 2, 59–66 [in Ukrainian].
2. Vysotska A. (2005). Osnovni zavdannia, formy i metody hromadianskoho vykhovannia uchniv spetsialnykh shkil-internativ [The main tasks, forms and methods of civic education of pupils of special boarding schools]. *Defektolohiia*, 29–34 [in Ukrainian].
3. Herasymiv T. Z. (2020). Aktualni problemy natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Actual problems of national-patriotic education in modern Ukrainian society] : navch. posib. / [Herasymiv T. Z., Riashko V. I.] ; Nats. un-t "Lviv. Politehnika" [Navch.-nauk. in-t prava ta psykholohii]. Lviv : Rastr-7, 235 s. [in Ukrainian].
4. Klymchuk T. M. (2020). Formuvannya dukhovnykh tsinnosti ukrainskoho patriota v uchniv z intelektualnymy porushenniamy v pozaurochnyi chas [Formation of spiritual values of the Ukrainian patriot in pupils with intellectual disabilities in extracurricular activities]. *Zhytomyrshchyna pedahohichna. Elektronnyi naukovy-metodychnyi zhurnal*, 1 (17). URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2020/03/17_%d0%9a%d0%bb%d0%b8%d0%bc%d1%87%d1%83%d0%ba_%d0%a2.%d0%9c._97...2020.pdf (data zvernennia: 12.12.2021).
5. Kravets N. P. (2008). Vykhovannia v uchniv z porushenniamy intelektu kultury liudskykh vzaiemyn na urokakh chytannia [Education of pupils with intellectual disabilities culture of human relationships in reading lessons]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zb. naukovykh prats. K. : Universytet "Ukraina"*, 246–255 [in Ukrainian].
6. Kravets N. P. (2017). Tvorchyi rozvytok uchniv z osoblyvymy osvitynymi potrebamy yak odyz shliakhiv yikh sotsializatsii [Creative development of pupils with special educational needs as one of the ways of their socialization]. *Topical issues of social pedagogy : Collective monograph. CARICOM, Barbados*, 99 [in Ukrainian].
7. Lazarieva S. V., Mykhailova L. M. (2019). Systema natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v diialnosti zakladu zahalnoi serednoi osvity (z dosvidu roboty Svativskoi zahalnoosvitnoi shkoly I–III stupeniv №6 Svativskoi raionnoi rady Luhanskoi oblasti) [The system of national-patriotic education in the activities of the institution of general secondary education (from the experience of Svativka comprehensive school of I–III degrees № 6 of Svativka district council of Luhansk region)] : metod. posib. / [uklad. : S. V. Lazarieva, L. M. Mykhailova ; za zah. red. L. M. Mykhailovoi]. Kharkiv : Drukarnia Madryd, 129 s. [in Ukrainian].
8. Leukhina T. M. (2016). Natsionalno-patriotichne vykhovannia v pochatkovii shkoli. Natsionalno-patriotichne vykhovannia molodshykh shkolariv – priorytetnyi napriam diialnosti pedahohiv [National-patriotic education in primary school. National-patriotic education of junior schoolchildren is a priority of teachers' activity] : Navchalno-metodychnyi posibnyk. Cherkasy : Vydavnytstvo komunalnogo navchalnogo zakladu "Cherkaskyi oblasnyi instytut pisljadiplomnoi osvity pedahohichnykh prat-sivnykiv Cherkaskoi oblasnoi rady", 140 s. [in Ukrainian].
9. Natsionalno-patriotichne vykhovannia [National-patriotic education]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-roboty-ta-zahist-prav-ditini/natsionalno-patriotichne-vihovannia> (data zvernennia: 12.12.2021).
10. Proskurniak O. (2018). Osoblyvosti nabuttia dosvidu spilkuvannia v uchniv molodshoho shkilnogo viku z porushenniamy intelektualnogo rozvytku. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky*, 2 (20), lystopad, 65–70 [in Ukrainian].
11. Fukuoka K., Takita-Ishii S. (2021). Teaching how to love your country in schools?: a study of Japanese youth narratives on patriotic education. *National Identities*. DOI: 10.1080/14608944.2021.1931084.
12. McDermid C. (2020). Informal patriotic education in Poland: Homeland, history and citizenship in patriotic books for children. *London Review of Education*, 18 (1), 65–80. DOI: 10.18546/LRE.18.1.05.

Omelchenko M. S., Kuznetsova T. H., Pasyuk S. P. Psychological aspects of national patriotic education of children with intelligent disorders of primary school age

The article provides the analytical review of theoretical and methodological literature sources on the problem of national-patriotic education of pupils with intellectual development disorders of primary school age. The authors emphasize the psychological aspects of correctional and educational work in this area, namely, they study the impact of peculiarities of communication, interaction with the team and family, social psychological attitudes to the formation of patriotic values and feelings of children. Taking into account the peculiarities of communication of pupils with intellectual disabilities of primary school age, the following stages of national-patriotic education through the organization of communication in a special secondary comprehensive educational institution are considered: planning the content of communication; orientation in personal qualities and individual features of the child; definition of available knowledge on the chosen topic; formation of pupils' motivational need for communication, focus on mastering new knowledge, its enrichment, and consolidation; orientation for communication purposes, modeling of ethical situations; constant management and adjustment of directions and methods of communication. Studying the regularity of the educational process, the bases of which are the formation of personality in the team and through the team, the authors justify the need to subordinate the personal interests of children with intellectual disabilities, the appropriateness of their participation in social cooperation, education to understand and help others as important prerequisites for patriotic consciousness. Analyzing the third psychological aspect in national-patriotic education – social psychological attitudes of pupils with intellectual disabilities of primary school – the necessity and ways of forming a legal environment around them are substantiated. The authors see the prospects for further research on this issue in the development of diagnostic tools to identify the level of patriotic culture of children with intellectual disabilities of primary school age, as well as the development of guidelines for the formation of national-patriotic consciousness.

Key words: education in team, children with intellectual development disabilities of primary school age, national-patriotic education, patriotic consciousness, legal environment, social-psychological attitude, education through communication.